

БЕЛОГРАДЧИК

СТИЛИЯН ЧИЛИНГИРОВ

Abstract. Stiliyan Chilingirov (1881-1962) is a famous Bulgarian writer and public figure. In 1927 he visited the town of Belogradchik. His impressions of this visit were presented in a text published in two numbers of the newspaper "Mir". The travel notes "Belogradchik" – already forgotten and unknown, is given in the present article.

Keywords: Chilingirov, travel notes, Belogradchik, newspaper Mir

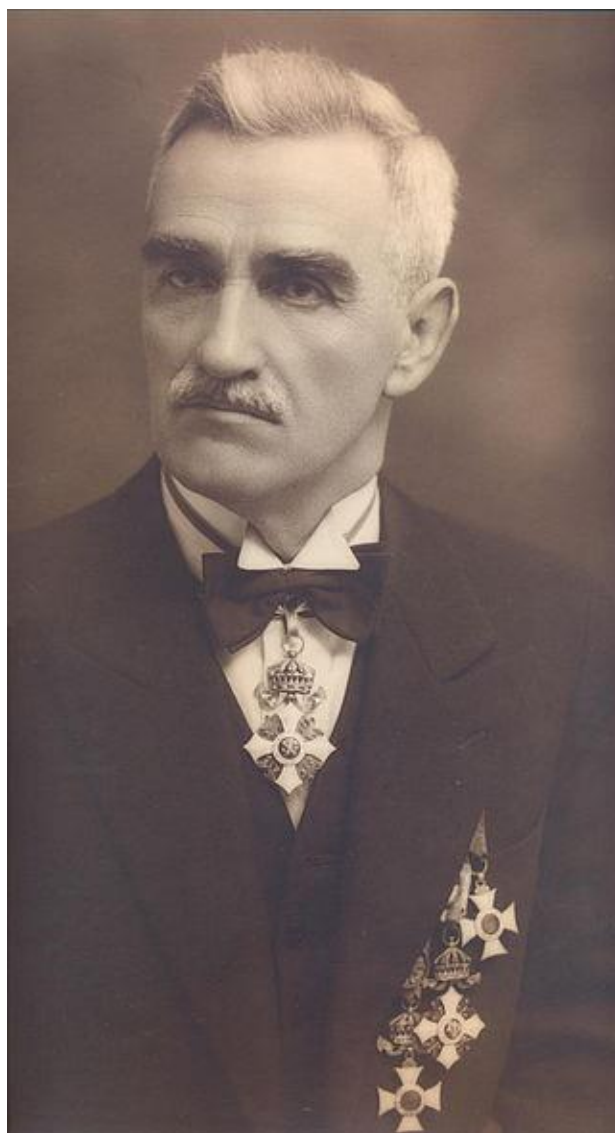

Уводни бележки¹⁾

Стилиян Чилингиров (1881-1962) е известен, но днес забравен, писател, историк, етнограф, общественик - "последният възрожденец". Той е председател на Съюза на българските писатели (1941-1944), председател на Съюза на българските читалища и директор на Народния етнографски музей (от 1923 г.). Чилингиров е низвергнат от комунистическия режим и неговото творчество е обявено за "посредствено и без значими литературни постижения". Книгите му са били забранени. Те, обаче, не заслужават такава съдба.

Богатото литературно творчество на Стилиян Чилингиров включва и пътеписи. Между тях има и пътеписи за Белоградчик (Тошев, 2012; Чилингиров, 2014).

Тук е представен друг пътепис за Белоградчик на Стилиян Чилингиров, който не е сред известните твотби на писателя. Пътеписът е озаглавен просто „Белоградчик“ и е публикуван във вестник „Мир“ – вестник с висока репутация – някои го наричат „българския Таймс“. Този пътепис е представен в два броя на вестника – бр. 8091 от 23 юни 1927 г. и бр. 8092 от 24 юни 1927 г.

Стилиян Чилингиров

Белоградчик

На терасата на градското казино свири цигански оркестър. Аз се прибирам в стаята си и слушам до полунощ артистичното свирене на тия вечни врагове на нощите. Музикалните парчета излизат по-иначе, отколкото сме свикнали да ги слушаме при правилно изпълнение. Всеки тон се взима в трел, всяко стакато – в легато. Лъкът се провлича де трябва и де не трябва. Модерната музика се превръща в шаркия, шаркията – в маане, а маането – Господ знае в какво. Струя от провлечени звуци се лее без прекъсвания и къпе жадните за мелодии слушатели, седнали при стакан топла бира.

Заспивам под гнета на една своеобразна кубистична музика, за да се събудя на другия ден с натезала глава. Малката разходка, която правя по улицата, ми докарва и малка неприятност в утрото на неделния ден, роден от китния венец от планини под купола на чисто небе.

Пресреща ме един старши подофицер и ми иска личната карта. Аз недоумявам, но изпълнявам желанието му. Той разглежда картата и ми я подава с поръка да я заверя в околийското управление. Ново недоумение от моя страна и забележката, че никъде в България не се е постъпвало с мене така. Старшията поисква картата отново и, прочел титлата на служебното ми положение,² предава ми я вече с истинско внимание и любезност. Започва се доверчив разговор, от който узнавам нещо ново за сръбската пропаганда сега в този изконен български край. За жалост, между агентите на тая пропаганда бил и един българин, бивш запасен офицер, съдържател

на магазин с името на един български град. Но аз не вярвам да се намери подобен българин и то човек, който се е сражавал за родината. Дано съм прав ...

Всичко това ми създаде кисело настроение и аз се връщам в казиното. На терасата му седи един от вчерашните музиканти. От нямане какво да правя аз влизам в разговор с него върху музиката изобщо. Разбиранията му ме изненадват със своята чудноватост. Дали не е редовен четец на някое свръх модерно списание?!

Но моето внимание го трогва и вечерта целият оркестър засвири с особено старание щом съпикаса моето усамотено присъствие между публиката. А когато останах почти сам, моят познат дойде да се поразговорим отново. След това, за да ми се угоди още повече, един от тях изпя в жаргон и под нестроен акомпанимент следната песен, която записах при повторното ѝ изпълнение, сторено по мое желание.

Луната свети тихо отгоре,
Кораба плува по синьо море.
Песен оглася тез пущинаци
И ме възнася: пейте моряци!

Морето гладко кат огледало,
В сънища сладки всичко заспало.
Звездите плуват в светли небесни
И Орфей царува, пейте, любезни!

В таз нощ кристална нека да бъде,
Дуца страдална мисли за мене.
Поклон пред вази, мечти омайни
Буря житейска дели ме с вази.

Препрочитам написаното и не мога да позная Вазовото стихотворение „Нощ“, вече толкова популярно по своята мелодия у нас, печатано му в сбирката „Италия“ (Вазов, 1884). Певецът забеляза моя интерес към неговото пеене и дохожда при мене.

- Песента ли записахте?

- Да. ...

- Хубава е, нали?

- Да.

Той се отправя към мястото син и веднага се връща.

- Моля напишете: от Мита Николчов, - за спомен.

- Ваша ли е песента?

- Моя.

Аз едва сдържам смеха си, предизвикан от наивното самохвалство на тоя циганин, и окончателно се убеждаван в неговата модерност.

*
*   *

Случайна среща с познат, бившия народен представител Киро Панов, автор на една брошура за белоградчишкото въстание (Панов, 2010), ме поставя във връзка с първенците на града. Единият от тях е кмета, бивш капелник на полковата музика в града, сега размирирована. Любезни и внимателни те ми говорят просторно за миналото и настоящето на града. Блазнят ги и някакви перспективи з неговото бъдеще, но перспективи неясни и мътни. По-определен в проектите си е кметът, който проповядва да се премести града в местността „Фалковец“, дето теренът и водните сили биха позволили неговото развитие и процъвтвяване. Там се събират реките Долни Лом, Чупренска и Зелениградска.

Второто издание на книгата на Киро Панов (1937 г.)

Унесени в разговори и планове, нив вкупом правим разходка до „Псешки камък“,³⁾ отдето се открива най-дивната панорама, каквато някога човешкото око е могло да съцержава. Трябва да дайде човек тука, за да преживее непреживявана наслада, възможна само при художествените

капризи на природата. Скали, планински вериги, падини и ущелия – всичко това е разхвърляно в един такъв живописен хаос, какъвто никое въображение не може да си представи. Природата тука е изпреварила и най-разпазената фантазия. Окоето се мъчи да обхване всичко едновременно и да проникне във всяко отделно от тия разнообразия, които се изпречкват пред него, за да го приковат до забрава върху себе си.

Киро Панов (вдясно) във Вършец, 1932 г.

Там, право на юго-изток, е равнината „Гол тупан“, затрептяла като простряна върху земята копринена забрадка с хиляди и хиляди маниста, по които играят лъчите на слънцето. В лека мъглявост с висше е „Смедов връх“, по на запад – „Попов камък“, а тъкмо на юг – разклонения от Столовите планини, зад които се повдига начупената верига на Стара планина, по която пълзят светливи утрени мъгли. Най-отпред е връхът „Планиница“. Преданието разправя, че някога на тоя връх е имало манастир, който бил разрушен от турците при тяхното нашествие.

Капелмайстор Димитров с командира на полка подполковник Каварналиев в стария летен лагер на 15-и пехотен Ломски полк в Белоградчик, 1907 г.

Премести ли се погледа по-наблизо, той се спира върху множеството каменни изваяния от Боровец⁴⁾ до Белоградчик. Фигурите се редят една до друга, една от друга по-разнообразни. Слънчевите лъчи открояват ярко техните контури и заличават илюзията, която се получава от скалите вечер и нощем при лунно осветление. Но, все пак, тъкмо пред нас изпъква колосалната фигура на Херкулес. Дясната ръка на тоя митичен великан е превита, а лявата му е дигната нагоре и малко назад, тъй като че се подпира на скалата. До него се мъчи да заживее пред въображението женска фигура със завита около главата коса. От другата му страна голяма кукумявка, заварена от деня, се е спряла да дочака немощна и мълчалива, настъпването на нощта.

Скалите от срещната страна се редят по наклона на шосето за Лом, напукани и порутени като след катастрофално земетресение. Едни от тях са килнати настрана, други грохнали под тежестта на едва закрепени отгоре им блокове, замръзнали там в последния миг на своето падане, трети пък, отърсили под себе си тежестта на вековете, се повдигат тънки и островърхи като египетски обелиски. И сред това море от червеникави камъни се хубавеят зелените петна на сочна трева или треперят листите на избуяли по склоновете им дървета. А върхи челото на един от блоковете сен припича на слънце овчарски колиба ...

Никой не усети кога слънцето измъкна под нас килимите на посланата до Псешки камък сянка. Когато се дигнахме, обсипани с огнени милувки, топлината на които ни обхващаше от всички страни, вече беше пладне. Новите ми познайници ме поведоха по една алея между скалите. Нейната прохлада забави нашия ход и оживи разговора. А белоградчичани особено живо говорят, когато стане реч за девствеността на тяхната крепост. И, за да разправят за нея на пътника, когато не го познават или, когато не им се удаде случай да му говорят, те са издялали плоча със следния надпис:

Нека знаят грядущите поколения, че на 6 септември 1885 година, след тридневни сражения около града, 400 души български опълченци и доброволци, командвани от поручиците Чолаков и Дворянов, геройски отбиха вероломното нападение на 10 пъти по-многочислени неприятел – сърбите.

Но затова пък стеснително свеждат очи, когато стане реч за последната – всемирната – война.⁵⁾ И само току пошушнат: „Ех, синовете не можах да запазят честта на башите си“ ... Българският войник е допуснал да стъпи сръбски крак и да стъпи без бой в непревземаните Белоградчишки скали.

Паметната плоча на входа на града

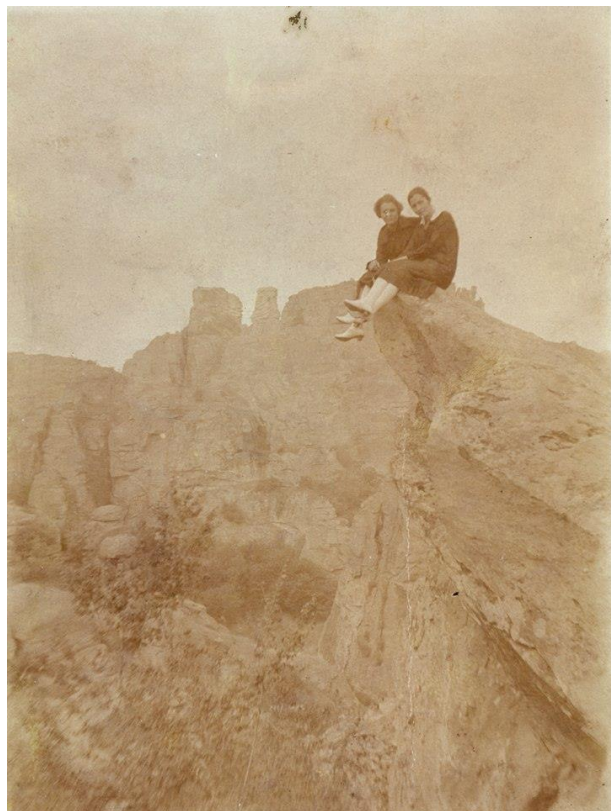
*
* *

Но колко са невъобразимо хубави белоградчишките скали денем, толкова са те по-вълшебни нощем. Трябва само да залезе слънцето, за да заживеят те с пълния живот на тейнственото и великото. С всеки миг огромните камънаци, които все още пазят от дневното си облекло, почват да навличат нови и непознати премени. Зафледани в модрото звездно небе, те се закипят с новите си трифула пред огледалната му площ. Някакъв прохладен лъх, който напомня бодрия дъх на станало от сън същество, се пониса по ущелието далече някъде към равнището на Орля и Фалковец или към гребените на Чупрене.

Седнал на Мислен камък (Тошев, 2014), аз действително мисля върху това, което стана и се вирам в промените около мене. Ето оная скала, която днес беше само един величествен каменен блок с безбройни драскотини по снагата си, ожесточено издълбани от времето по снагата му,

сега взе фигурата на мечка. Спокойна и с наведена глава, тя сега ще пристъпи към човека, седнал предпазливо далеч от нея. Някакъв боязън те обзема за съдбата на тоя, който като мене, о дошъл може би да се наслаждава в тихата нощ на промените в това призрачно царство. Но човекът не се бои. Неусетно той се изправя, повдига нещо в ръцете си и се разтопява в сумрака на нощта. На мястото му се повдигат кули от старинен замък с тъмни прозорци, очертанятия на които се долавят не толкова от очите, колкото от душата. И устата зашепват Лермонтовия стих:

В той башней високой и тесной
Царица Тамара жила.
Прекрасна как ангел небесный
Как демон коварна и зла.⁶⁾

На Мислен камък, около 1920 г.

Там долу пък сред разсвирепели вълни се поддига параход, бавно люшкан между зъбестите подводни ридове. Още минута, и той ще се разхвърчи на хиляди парчета на вси страни. Екипажът му се суети в уплаха от опасността, която го угрозява. Морски чудовища, жадни за стръв, повдигат страшни глави с алчно зееща пасть. Пгромната опашка на едно от тях се прегъва и дебне момента да сложи тежки лапи върху палубата на парахода. Мачтата скитпти и се люлее. Ето, тя вече се преломява на две и пада. Аз виждам суматохата на парахода и чувам отчаяните писъци на него.

Шумът разгонва страшния кошмар, аз инстинктивно разтривам очи и гледам почти пристигнала до мене фигурата на Драган Цанкова. Маститият старец оживя пред мене такъв, какъвто го знаех приживе, когато имах честта да бъда викан от него на „приятелска“ беседа. Кожухът му е съща така изтъркан, също тъй нахлупено беше и кепето му, както е и сега. На коленете му е праметната дебела черга да топли изтвиващите му нозе, а в ръката му трепери неговата вечна спътница – лулата, която той захвърли едва през последните години на живота си. Впрочем в тъмнината той сякаш гадае нещо. Може би, той мисли върху нашето невзрачно настояще, по-тъмно от нощта наоколо. А кой знае, може би, вижда зарите на неочакван и от нас ден. Но аз чувствам как бръчлите се стелят върху челото му, и как то се накланя към сгънатите колене. Плаче. ...

Обръщам се вляво. Пред мен се разтила мъртвия град на арабските приказки, четени някога от мене в детски години. И в тоя мъртъв град съм аз самин. Нищо не дава и най-незначителния признак на живот. Тежко проклятие висне над него и над мене, захвърлен тук от съдбата и наказан от нея за любопитството да присъствам на великите преобразявания на природата, които Бог създава само за себе си. Животът е замрял в един миг, и един миг е вечността на смъртта. ...

Едва доловим плясък достига до мене. Аз надниквам към малката равнинка под скалите. Не се ли събират самовили на игра тука, оставили

връхно рухо до брега на реката там долу, в равнището? Но напразно се силя да видя белите им ризи. Скалите пред мене се събират в едно, затрупват площадката между тях и пак се отдалечават, за да разкрият входа на една невиждана и непредполагана до сега пещера. Нейното гърло е тъмно и страхотно като чревата на ада, според наставническото описание на библията. ...

Обръщам се назад. Към мене настъпват в стройна верига станали от гробовете воители. Крепостните стени бавно и величествено се местят след тях. Но плътна сянка падна от горе и всичко се сля в хаоса на мрака. Само тук-таме се дочуваше мъчителния зов на чухъла, комуто отвърщаше от някъде плачлива кукумявка:

Кукумяу ... Кукумяу ... Кукумяу ...

И всичко се смесва в един невъобразим хаос като в първия ден на сътворението. Камъните са натрупват един над друг, разтрошават се в прах, усилват тъмата на нощта и получават нов строй под ръката на Бога, винаги недоволен от най-хубавото си творение на земята.

*
* *

Не, Белоградчишките скали ме трябва да се описват, нито да се рисуват. Всички средства, с които разполага човек за израз на своите впечатления, са нищожни пред впечатлението, което добива той от този хаос на грандиозното, разнообразното и капризното в природата тука. Белоградчишките скали трябва да се видят, в тях трябва да се преживее макар ден, макар час, макар една само минута. Едничък миг прекаран сред тях може да даде на човек хиляди пъти повече преживявания и представи, отколкото е в състояние да даде дори тяхното многотомно описание. ...

Нека читателят, след като достигне до тези редове, захвърли вестника и се запъти сам за Белоградчик. Той там ще прочете направо от книгата на Бога, не само туй, но и което чете душата на всемира. А аз ще

продължа да разказвам за видяното в по-далечните околности на Белоградчик, защото, според теорията на словесността, ревностно защитавана от нашите критици, никой разказ не бива да остава без край.

Учителят Д. Петров, най-добрият познавач на иколността и едничък, може би, любител на тая китна природа, от белоградчишките граждани, ме развежда из околността. Нашето пътешествие започва рано сутринта от калето, за последен път поправено през 1828 год. Ведно с него аз прониквам във всички скривалища на тая каменна старина, катеря се по стените ѝ и се плъзгам по стръмните наклони, в които рядко е стъпвал човешки крак. Но усилията ми да се покача на ливадната площадка върху една скала, по която бяха натрупани няколко купи сено, останаха напразни. Разбрах, че това младежко щение не е за мене. Но пък и нямаше какво да диря там, когато ми оставяше толкова много за обхождане. Ето, на тая висока няколко десетки метра скала, по която тук-там имаше остатки от каменна зидария, г. Петров ми показва издялан кръст. Преданието, обяснява ми той, разказва, че някога тая крепост е била римска. Подновил я Страшимир, когато започнало нашествието на турците. А кръстът бил издълбан по поръка на Видинския митрополит, който бил казал: „Ако храброто ни войнство не запази България, да я запази християнската вяра“. На същото място бил убит по-после той. Турците успели да разрушат крепостта до кръста, а той останал непокътнат. ...

Ние запулзяваме по стръмния наклон. Подножието на една от тия природни стени сълзи. Водата се събира в малко улейче.

- Пие ли се?
- Да.

Наклоняваме се да наградим вода и се дръпваме назад: змия. ...

Горе, тъкмо над града, плитка пещера със зеления вода. – Това е Водни печ, казва другаря ми. С тая вода лекуват очи.

Обхождането на калето и близката околност не ни отнема много време. На много места то е прорязано, без да се накърнят с нищо природните особености и остатките от миналото със засенчени от скалите алеи, прекарани през време на войната от коменданта на града някой си майор Попов. Вземан за луд и освободен от длъжност едва ли не като такъв, той е сполучил един изящен вкус да обърне цялата околност във великолепен парк. Впрочем „Парк“ носи името областта на Мислен камък. И сред тоя парк е едничката и най-добра чешма на Белоградчик, построена пак от същия майор.

Чешмата на майор Попов в Парка

И без да ще, човек възкликва, като вижда всичко туй, сторено от волята на един човек, въпреки противодействието на мнозинството: „Господи, дари ни с повече луди като майор Попов!“.

Сръбски пленници в Белоградчик – на преден план полковник Попов, комендант на Белоградчик, 1916 г.

Но прелестите на Белоградчик не се очертават в непосредствената му близост. Столовите планини, в които се губим до вечерта, са един в истинския смисъл на думата лабиринт. В тях може да се забърка и човек, който е пораснал в самите им недра. Но най-занележителното, което крият сред своите високи лесове и безчислено множество падини, е двукатната пещера – Лепенишки печ в скалата на местността Лепеница. Пещерата е лесно достъпна и ние се покачваме в нея. На гирния ѝ кат се открива просторен салон, който не се решаваме да обходим. Плътният мрак и непрекъснатото лъзгане ме отблъскват назад. Сякаш, че тука са се събрали душите на всички грешници в света, които прекарват вечността на

отвѣдния си живот в несмълкни стенания. Но другарят ми захвърля дърво
и стотици прилепи падат отгоре ни. ...

На разходка до Лепеница, около 1930 г.

Слезли по стръмнината надолу, ние спираме за почивка. Шишенцето сливовица подкрепя нашите сили. Ние отдъхваме и гледаме фигурите от двете страни на пещерата, изваяни върху грамадни плочи. Едната – в дясно – представлява жена с изрязани скали, а другата – в ляво – жена с дълги спуснати коси и черногорско кепе на главата. ...

Край нас започва да тъмнее. Дърветата плътно сплитат сенки и препречват пътеката, по която вървим. От ребрата на височините ние виждаме върховете на срещните планини, възсияли под лъчите на вечерното злато. Значи, слънцето още не е залязло. Това ни дава кураж, но същевременно ускорява нашите стъпки. Оправихме се, когато стигнахме групата трудоваци, която в дебрите на планината прави сградите на голямо стопанство за свини. Гората е дъбова.

Когато излязохме на открито, пред нас изпъкнаха скалите на село Боровец,⁴⁾ в околността на което се намират белоградчишките лозя. Спира ни дълго самотния камък, висок може би стотина метра, на чийто връх се люлее леко китката на вековен бор. От него е и името на скалата и селото.

Пътят ни води през лозята. Ние крачим изморено и мълчим. Но няколко кучета се спуснаха отгоре ни и нарушиха нашето спокойствие. След малко един приветлив глас ни посрешна. Любезният домакин на избата ни покани да разгледаме лозето и да опитаме виното. ...

- Ние предполагаме, че ще минете от тука. ... Заповядайте, повтори поканата на мъжа неговата стопанка, - учителка в съседното село Чифлика – като бързаше към нас.

... Който иска сладка вечеря да заповяда в избата на нашия нов приятел от белоградчишките лозя.

Нощта беше се настанила над белоградчишките скали, когато ние поехме по шосето. Ние шествахме между тях, подредени в стройни редици, които на места преприщяха пътя ни, за да ни изненадат със своето великолепие.

Скалата Боровица крах Белоградчик, Петър Морозов (1880-1951)

Тъкмо до града израствна пред нас храма на Ал. Невски. Аз вторачвам поглед: от тук Померанцев е взел модела на своята архитектурна творба, която краси столицата на България. По-нагоре се повдига една гигантска ръка и ни спре. Нейните пръсти са свити така, те искат думата.

Не, аз зная какво ще ни каже тоя невидим в мрака великан, който е повдигнал мощна десница сред нощта:

Посетете Белоградчик!

БЕЛЕЖКИ

1. От редактора Б. В. Тошев; от него са и илюстрациите и литературните препратки.
2. Тогава Стилиян Чилингиров е директор на Народния етнографски музей в София.
3. Сега – „Кучешки камък“.
4. Боровица.
5. На 8 юли 1913 г. Белоградчик е превзет от сърбите и в града за известно време е установено сръбско управление.
6. Руският правопис не е спазен от автора.

ЛИТЕРАТУРА

- Вззов, И. (1884). *Италия: лирически стихотворения*. Пловдив: Д. В. Манчов.
- Панов, К. (2010). Материали по Велоградчишкото въстание. *Венец, 1*, 13-41.
- Тошев, Б.В. (2012). Белоградчик – градът на приказните видения: малко известен текст на Стилиян Чилингиров. *Венец, 3*, 376-389.
- Тошев, Б.В. (2014). Първото стихотворение за „Мислен камък“ (1898 г.). *Венец, 5*, 235-249.
- Чилингиров, С. (2014). Пътни бележки и впечатления. *Венец, 5*, 28-58.